

ZEYYÂT, Ahmed Hasan

385). Onun hem fikrî hem edebî seyri uzun hayatı boyunca farklı renklerle bezendi. Emperyalizm karşıtı tutumlardan Arap milliyetçiliğine, Mısırlılık düşüncesinden sosyalist düşüncelere kadar uzanan ve döneminde modern Arap dünyasında tartışılan hemen her konudan etkilendi. Ancak bu farklı ve yer yer çelişkili tutumlar karşısında bir kültür olarak İslâm'ı, Arap milliyetçiliğini ve "yaşayan geçmiş" kavramına dahil bütün değerleri savundu. Batılı değerleri de bu ilkeler çerçevesinde dikkate aldı. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı devletlerin Arap coğrafyasındaki tutumları yüzünden anti-emperyalist söylemlere yakınlık duyarak kültürel içeriği İslâmî değerleri de ihtiva eden bir Arap birliği anlayışına daha yakın durdu.

Eserleri. Bir makale yazarı olarak öne çıkan Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın makalelerini bir araya getirdiği kitapları yanında telif ve tercüme eserleri de vardır. 1. *Târîhu'l-edebi'l-ʿArabî*. Zeyyât 1916 yılında kaleme aldığı eserinde Arap şiiri ve nesrinin Câhiliye, İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemleri, Türk dönemi ve modern dönemdeki durumunu inceler. Ders kitabı olarak hazırlanan eserde edebî ürünlerin sanat değeri üzerinde durulmamıştır. Müellif eserin girişinde edebiyat tarihinin bir ilim dalı olarak modern Arap kültüründe yeni doğduğunu, eserini edebiyata yeni başlayanlar için kaleme aldığını, dolayısıyla ayrıntılara değil ilkeler ve yöntemle ilgili bilgiler verdiğini söyler. Bununla birlikte eser seçilen egemen olduğu edebî bir üslûpla yazılmıştır. İlk defa 1917'de Kahire'de yayımlanmış, daha sonra defalarca basılmış, 1985'te Beyrut'ta 29. baskısı gerçekleştirilmiştir. 2. *Diâʿ ʿani'l-belâğa* (Kahire 1945). Zeyyât bu eserde üslûp eleştirisi yapar ve kusursuz edebî üslûbun özelliklerini açıklar; bunun için de çift yönlü bir metodun izlenmesi gerektiğini düşünür: Öncelikle ilk dönem Arap klasiklerinde görülen belâğata geri dönmek, ardından modern Arapça ifade gücünü Batı edebiyatının şaheserleriyle beslemek. Eserde belâğatın yadırganma sebepleri, doğal-yapaylık, belâğatta kural-zevk ilişkisi, lafız-mâna ilgisi, üslûpta dilin doğası, bazı Fransız ediplerinin üslûp hakkındaki görüşleri, üslûpta asalet, icâz, armoni, halk dili, sembolik dil taraftarları ve bunların eleştirisi gibi meseleler ele alınmıştır. Bazı araştırmacılar Zeyyât'ın bu eserinde kendi yazılarında izlediği yöntemini tanıttığını ileri sürerler. 3. *Fî Uşûli'l-edebe: Muḥâḍarât ve maḳâlât fi'l-edebi'l-ʿArabî* (Ka-

hire 1946). Arap edebiyatına dair dersler ve konferans metinleriyle bazı makalelerini kapsar. Eserde, 1932'de Bağdat'ta verdiği iki konferanstan binbir gece masallarının kaynaklarının analiziyle edebî zevkin oluşum faktörlerine dair olanı dikkat çeker. 4. *Vaḥyü'r-Risâle* (I-IV, Kahire 1940, 1944, 1950, 1952). Zeyyât'ın *er-Risâle* dergisinde 1933-1952 yılları arasında yayımladığı makalelerini içerir. Her cildi 90-100 makaleyi ihtiva eden dört ciltlik bu eseriyle 1953'te devlet ödülüne lâyık görülmüştür. 5. *Fî Dav'i'r-Risâle*. Müellifin değişik dergilere yazdığı makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Kahire 1963). 6. *Âlâmü Ferter*. Alman yazarı John Wolfaneg'in hikâyesinin Fransızca'sından tercümesidir (Kahire 1919). 7. *Mecmû'a mine'l-kıssaş ve'l-kaşâ'id* (baskı yeri ve tarihi yok). Guy de Maupassant, Alfons Dödet, Lamartine, Victor Hugo, Chatobriant gibi Fransız yazar ve şairlerinin hikâye ve şiirlerinden çevirileri kapsar.

Ahmed Hasan ez-Zeyyât hakkında birçok monografi yazılmıştır: Cemâleddin el-Âlûsî, *Edebi'z-Zeyyât fi'l-İrâk* (Bağdat 1971); Ali M. el-Fakî, *el-Kâtib Ahmed Hasan ez-Zeyyât* (Kahire 1972), *Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Mecelletü'r-Risâle* (Kahire 1981); Ni'met Rahîm el-Azzâvî, *Ahmed Hasan ez-Zeyyât kâtiben ve nâkıden* (Bağdat 1982), *Eşerü'z-Zeyyât fi'l-yaḳazatî'l-ʿArabîyye* (baskı yeri ve tarihi yok); M. Receb Beyyûmî, *Ahmed Hasan ez-Zeyyât beyne'l-belâğa ve'n-naḳdî'l-edebi* (Riyad 1405/1985); Şükrî M. Ay-yâd, *Ahmed Hasan ez-Zeyyât* (Kahire 1885-1968); M. Nebî Hicâb, *ez-Zeyyât şâ-ḫibü'r-Risâle* (Kahire 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed İsmailoviç, *Felsefetü'l-İstiḫrâk ve eşerü-hâ fi'l-edebi'l-ʿArabîyyi'l-muʿâşir*, Kahire 1980, s. 395-399; Ni'met Rahîm el-Azzâvî, *Ahmed Hasan ez-Zeyyât kâtiben ve nâkıden*, Bağdat 1982; Ni'mât Ahmed Fuâd, *Ḳimâm edebîyye*, Kahire, ts. (Âlemü'l-kütüb), s. 175-232; J. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984, s. 329-330, 382-386; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyûn fi ḫamsine ʿâmen*, Kahire 1406/1986, s. 41-44; Abdürrahîm el-Kettânî – Abdülazîz Bağdâd, *el-Müfid fi terâcimi'ş-suʿarâ' ve'l-üdeba' ve'l-ulemâ' ve'l-fukahâʾ*, Dârülbeyzâ 1421/2000, s. 57-58; A. Goldschmidt, *Kâmûsü terâcimi Mısrî'l-ḫadîşe* (trc. Abdülvehhâb Bekir), Kahire 2003, s. 289-291; M. Râşid en-Nedvî, "Ahmed Hasan ez-Zeyyât: el-Kâtibü'l-fennân", *Mecelletü'l-Mecma'î'l-ʿilmiyyi'l-Hindî*, XIV/1-2, Aliğarh 1991, s. 103-120; D. Walker, "Egypt's Liberal Arabism: The Contribution of Ahmad Hasan az-Zayyât", *RO, L/1* (1996), s. 61-98; a.mlf., "Egypt's Arabism: Ahmad Hasan az-Zayyât: From Islam's Community to the Wide Pan-Arab Nation in the

1930's and 1940's", *Studia Arabistyczne i Islamistyczne*, IV, Warszawa 1996, s. 28-71; Abdülkerîm M. Hüseyin, "ez-Zeyyât (Ahmed Hasan)", *el-Mevsû'atü'l-ʿArabîyye*, Dimaşk 2004, X, 461-462.

ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

ZEYYÂT, Habîb

(حبيب الزيات)

Habîb b. Nikola b. İlyâs
ez-Zeyyât ed-Dımaşkı
(1871-1954)

Suriyeli tarihçi ve araştırmacı.

5 Aralık 1871'de Şam'da doğdu. Rum Katolik cemaatine mensup köklü ailesi kilise hizmetinde önemli rol oynamaktaydı. Öğrenimini Şam'da tamamladı. Tarihe olan merakından dolayı eğitimi esnasında Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'ndeki yazmalar üzerinde çalışarak kendini bu alanda geliştirdi. Bir müddet Şam'da Osmanlı Bankası'nda çalıştı. Ardından istifa ederek İskenderiye'ye yerleşti ve kardeşiyle birlikte ticarete başladı. I. Dünya Savaşı esnasında bir süre İspanya'da yaşadı. Geçimini temin edecek bir gelire sahip olduktan sonra ticareti bırakıp kendini ilmi çalışmalara verdi. Özellikle tarih alanında inceleme ve araştırmalar yaptı. Suriye'de Zâhiriyye, Sidnâyâ, Ma'lûle ve Yebrûd ile Avrupa'da Paris, Londra, Berlin, Viyana, Escorial, Vatikan gibi nâdir el yazmalarının bulunduğu kütüphanelerde incelemelerde bulundu. Bu sırada pek çok el yazması ve basılı kitap toplayarak kendi kütüphanesini oluşturdu. Fransız bir hanımla evlenip Nice şehrine yerleşti ve araştırmalarını burada devam ettirdi. II. Dünya Savaşı'nın ardından malî durumu bozulunca Şam'a döndü. Burada vaktinin büyük kısmını Zâhiriyye ve Fransız Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü kütüphanelerinde inceleme yapmakla geçirdi. 14 Ocak 1954 tarihinde Ni-ce'te öldü.

Çalışmalarını daha çok mensup olduğu Doğu hristiyanlarının tarihi ve kültürü üzerine yoğunlaştıran Zeyyât müslüman tarihçilerin kaleme aldığı ilk elden kaynakları kullanmış, bu sebeple Doğu hristiyanlarıyla ilgili çok önemli eserler ortaya koymuştur. İslâm fetihleriyle Memlûkler'in yıkılışına kadar olan zaman diliminde ve özellikle Abbâsîler döneminde Doğu hristiyanlarının tarihini incelemiştir. Araştırmalarında müslüman edip, tarihçi ve şairlerin hristiyanlarla ilgili rivayetlerini eserlerinde temel kabul etmiş, Doğu hristiyanlarının tarihi ve kültürüyle alakalı pek çok karanlık noktayı aydınlatmış, eserleri şarki-

yatçılar tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Makaleleri genelde *el-Meşriğ* dergisinde yayımlanmış, bazı makaleleri *el-Meserre* (Harîsa) ve *el-Kitâb* (Kahire) adlı dergilerde neşredilmiştir. Bu arada telif eserlerinin yanı sıra pek çok tahkik yapmıştır.

Eserleri. 1. *Hazâ'inü'l-kütüb fi Dimaşğ ve davâhîhâ* (I-IV, Kahire 1902; Dimaşğ 1982). Müellif Şam ve çevresindeki Sidnâyâ, Ma'lûle ve Yebürüd'daki kütüphaneleri incelediği bu eserin Zâhiriye Kütüphanesi'nde mevcut kitapların bir listesini de eklemiştir. 2. *Habâya'z-zevâyâ min târihi Sidnâyâ* (Harîsa 1351/1932; Trablus 1982). Zeyyât, Vatikan'daki çalışmaları esnasında kaleme aldığı bu eserinde, Kudüs'ü ziyaret eden hıristiyan hacıların önemli uğrak yerlerinden olan ve kutsal kabul edilen tarihi kiliselerle manastırların yer aldığı Şam'ın kuzeyindeki Sidnâyâ şehrinin tarihini incelemiştir. 3. *eş-Şalib fi'l-İslâm* (Harîsa 1357/1938; Cunye 2005). Hıristiyanlık'ta hacın ortaya çıkışı ve tarihi üzerine yapılmış önemli bir çalışmadır. 4. *el-Hizânetü's-şarkıyye, ebhâs ve emâli fi târihi's-Şark ve âdâbihî* (I-IV, Beyrut 1355-1368/1936-1948; Trablus 1999). Eserde müellifin *el-Meşriğ* dergisinde çıkan makaleleri bir araya getirilmiştir. Bu makalelerden bazıları şunlardır: "eş-Şayrâfe fi'l-İslâm ve iflâsuhüm min ilhâhî'n-nâsi fi ahzi emvâlihîm" (XXXV/4 [1935], s. 491-496); "Fennü't-tabh ve işlâhî't-ça'âm fi'l-İslâm" (XLI/1 [1947], s. 1-26); "el-Cevâli ev cizyetü rü'ûsi'n-naşârâ fi'l-İslâm" (XLI/2 [1947], s. 145-156); "Haşâişu Ba'lebek kadîmen fi's-şinâ'a ve z-zirâ'a" (XLI/2 [1947], s. 157-170); "el-Varâka ve'l-varrâkûn fi'l-İslâm" (XLI/3 [1947], s. 305-350); "el-Esmâ' ve'l-künâ ve'l-elkâbün-naşrâniyye fi'l-İslâm" (XLII/1 [1948], s. 1-21); "et-Teşeyyü' li-Mu'âviye fi ahdi'l-'Abbâsiyyîn" (XLII/1 [1948], s. 28-38); "Târihu kuğâti'l-Endelüs li-Ebi'l-Hasan en-Nübâhî neşerehû Levi-Provençal" (XLII/3 [1948], s. 461-474); "Rakşu'l-kuğât ve'l-vüzerâ ve'l-ümerâ ve lehvühüm fi mecâlisihîm ve halvetihîm" (XLIII/3 [1949], s. 503-511); "Mu'cemül-merâkib ve's-süfün fi'l-İslâm" (XLIII/3 [1949], s. 321-364); "Şuhufü'l-kitâbe ve şinâ'atü'l-varâk fi'l-İslâm" (XLVIII/1 [1954], s. 1-30; XLVIII/3 [1954], s. 458-498; XLVIII/4 [1954], s. 625-653); "el-Mer'etü'l-gulâmiyye fi'l-İslâm" (L/2 [1956], s. 153-192); "el-Lihâ fi'l-İslâm" (L/6 [1956], s. 722-738; LII/6 [1958], s. 678-695; LIII/4-5 [1959], s. 551-556); "Luğatü'l-ħadâre fi'l-İslâm" (LXIII/4-5 [1969], s. 423-542). 5. *ed-Diyârâtü'n-Naşrâniyye fi'l-İslâm* (Dimaşğ 1357/1938;

Beyrut 1999). Eserin ilk bölümünde genel olarak manastırlar, ikinci bölümde de Şam ve çevresindeki manastırlar anlatılır. 6. *er-Rûm el-Melkiyyûn fi'l-İslâm* (Harîsa 1373/1953). Melkâiyye mezhebinin ortaya çıkışı ve tarihiyle ilgilidir. 7. *el-Varâka ve şinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün* (haz. Gâde Yûsuf Hûrî, Beyrut 1992). Müellifin yine *el-Meşriğ* dergisinde çıkan, kâğıt ve kitap üretimyle istinsahı ve malzemelerine dair iki makalesiyle gemi isimleri ve çeşitlerine dair bir makalesinden oluşur. 8. *Simâtü Ehli'l-kitâb fi'l-muşannefâti'l-'Arabiyye* (Beyrut 1992). İslâm dünyasında yaşayan hıristiyan ve yahudilerin gysileri, takıları, resim ve ikonaları, künye ve lakapları, ibadethaneleri, fırkaları ile ödedikleri vergilerin ele alındığı bu eser de önce *el-Meşriğ* dergisinde yayımlanmıştır (XLIII [1949], s. 225-247). 9. *el-Mer'e fi'l-Câhiliyye* (Kahire 1317/1898). 10. *el-Cemâl fi Dimaşğ ve şühûdühü 'inde'l-Garbiyyîn* (Beyrut 1370/1950).

Zeyyât'ın *el-Meşriğ* dergisinde tanıtıp bazı parçalarını neşrettiği eski metinler arasında Şemseddin İbn Tolun'un *Darbü'l-hüta 'alâ cemî'l-Güta*, İzzeddin İbn Şeddâd'ın *ed-Dürü'l-müntehab*, İbnü'l-Adîm'in *Tezkire*, İbnü'l-Mibred'in *Kitâbü'l-Hisbe, Nüzhetü'r-rifâk*, Ebü Ali et-Tenühî'nin *Nişvârü'l-muħâđara*, Makrîzî'nin *el-Muħaffâ* adlı eserleriyle Muhammed b. İbrâhim el-Cezerî'nin *Târihu ħavâđişi'z-zamân ve enbâ'ih ve vefeyâti'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâ'ih* adlı bugüne kısmen ulaşan eserinin Paris Bibliothèque Nationale'deki nüshası bulunmaktadır. Müellif, Saîd b. Bitrîk'in *et-Târihu'l-mecmû'unu* L. Şeyho ve B. Carra de Vaux ile birlikte neşretmiştir (*Eutychi Patriarchae Alexandrini Annales*, I-II, Paris 1906-1909; Beyrut 1906-1909).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Mu'cem*, I, 993-994; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 167; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 526; İskender Lükâ, *el-Hareketü'l-edebiyye fi Dimaşğ: 1800-1918*, Dimaşğ 1976, s. 62, 99, 234; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihine'd-Dimaşkiyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 423-424; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye*, Beyrut 1983, II, 437-439; Abdülkâdir Ayyaş, *Mu'cemü'l-mü'ellifine's-Süriyyîn fi'l-kami'l-işrin*, Dimaşğ 1405/1985, s. 231-232; Habîb Süyûfi, "Habîb Zeyyât (1871-1954)" (Habîb Zeyyât, *Simâtü Ehli'l-kitâb fi'l-muşannefâti'l-'Arabiyye*, nşr. Gâde Yûsuf Hûrî içinde), Beyrut 1992, s. 139-144 (*el-Meserre*, XL, Harîsa / Lübnan 1954, s. 216-222'den naklen); İsa Fettûh, *Min a'lâmi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-ħadîs*, Dimaşğ 1994, s. 62-67; a.mlf., "ez-Zeyyât (Habîb)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşğ 2004, X, 462-463; a.mlf., "ez-Zeyyât, Habîb b. Nikola", *Mv.AC*, XI, 367-370.

ZİHÂR

(الظهار)

Kocanın, karısını annesine veya dinen nikâhı düşmeyecek yakınlarına benzetmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "sırt, arka, yüzey" gibi anlamları bulunan *zahr* kelimesiyle ilişkili olan *zihâr* terimi kocanın, kendisine haram kılmak amacıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. Kelime bu anlamda fiil kalıbıyla Kur'an'da üç yerde (*el-Ahzâb* 33/4; *el-Mücâdile* 58/2-3), hadislerde ise pek çok yerde (Wensinck, *el-Mu'cem*, "zhr" md.) geçmektedir.

Câhiliye Arapları arasında bir boşama şekli olarak bilinen uygulama genelde, "Sen bana annemin sırtı (zahr) gibisin" cümlesiyle yapıldığından *zihâr* adını almıştır. Bu benzetmede bakılması haram olan başka bölge ve organların değil de sırtın kullanılmasının sebebi hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Sırtın cinsel beraberlikten istiare olduğu (Ahmed b. Muhammed *el-Feyyûmî*, s. 147) ya da geçimsiz ve itaatsiz olan kadına kocasının sırtını dönerek onu bırakması dolayısıyla bu isimle anıldığı söylenmiştir (Kâsım el-Konevî, s. 162). Bir başka açıklama ise burada yahudi geleneğinin etkili olduğu yönündedir. Buna göre Yahudilik'ten kadına arkadan yaklaşma yasağını öğrenen Araplar, *zahr* kelimesiyle erkeğe en yakın mahrem olan anneyi bir araya getirerek vurgulu ve kesin bir ayrılık ifadesi geliştirmişlerdir (M. Tâhir İbn Âşûr, XXVIII, 11). Ancak Mus'ab b. Zübeyr'den evlenme teklifi alan Aîşe bint Talha'nın, "Eğer onunla evlenirsem benim babamın sırtı gibidir" dediği dikkate alınırsa (Dârekutnî, III, 319) kelimenin seçiminde yahudi geleneğinin etkili olduğu iddiası zayıflamaktadır. Câhiliye toplumunda erkekler eşlerine ya da eşlerinin akrabalarına kızdıkları zaman onları cezalandırmak için *zihâr* yapar, böylece tekrar bir araya gelemeyecek şekilde onlardan ayrılmış olurlardı (Cevâd Ali, V, 550-551). Fakat sanıldığı gibi aksine *zihâr* çok yaygın bir uygulama haline gelmemiştir. Hatta bazı müellifler *zihâr*'ın Mekke ve Necid civarlarında bilinmediğini söyler (M. Tâhir İbn Âşûr, XXVIII, 11). Her ikisi de Medine'li olan Evs b. Sâmî ile hanımı Havle bint Sa'lebe arasında geçip *zihâr*la ilgili âyetlerin inmesine sebep teşkil eden olayın Medine döneminin geç yıllarında meydana